

MARTA WÓJTOWICZ

CHRONOLOGIA PANOWANIA LUGALZAGESIEGO Z URUK NA TLE HISTORII POŁUDNIOWEJ BABILONII W OKRESIE WCZESNODYNASTYCZNYM¹

Panowanie Lugalzagesiego przypadało na czas przełomowy dla cywilizacji mezopotamskiej, w historiografii współczesnej zaznaczony podziałem na Okres Wczesnodynastyczny i Staroakadyjski. Król Uruk jest jedną z najbardziej znanych postaci w historii Mezopotamii 3. tysiąclecia, głównie za sprawą wojny z Sargonem Wielkim. Mimo że dostępna dokumentacja jest daleka od kompletności, wydarzenia z nim związane są jednymi i z najlepiej poświadczonych epizodów okresu wczesnodynastycznego. Można więc szukać w nich odpowiedzi na pytania chronologiczne czy heurystyczne istotne dla całej, ciągle słabo poznanej epoki, zanim krajobraz polityczny został zasadniczo przekształcony przez rządy dynastii akadyjskiej.

---

¹ Dziękuję prof. Adamowi Ziółkowskiemu i prof. Piotrowi Bielińskiemu za pomoc podczas przygotowania pierwszej wersji opracowania, jego wnikliwą lekturą i cenne uwagi, jak również prof. Markowi Stępniovi za dyskusję i konsultacje dotyczące tekstów gospodarczych z Ummy i Lagasz.

1. ŹRÓDŁA²

Znane są trzy teksty Lugalzagesiego pochodzące odpowiednio z Nippur, Ummu i Uruk³. Atrybucja dwóch pierwszych nie budzi wątpliwości, trzeci przypisywany jest Lugalzagesiemu na podstawie epitetów królewskich⁴. Brak większej liczby inskrypcji z najważniejszego ośrodka, Uruk, nie oznacza że ich nie było. Mimo ważnej roli tego miasta w Okresie Wczesnodynastycznym, znanych jest stosunkowo niewiele tekstów władców, z czego większość i tak pochodzi ze świątyni Enlila w Nippur. Najbardziej obszernym źródłem dotyczącym panowania Lugalzagesiego jest inskrypcja wyryta na ponad 100 fragmentach kamiennych naczyń z Nippur. W 1896 roku opublikowano jednolity tekst zrekonstruowany na podstawie fragmentów, który stanowi podstawę wszystkich transliteracji i tłumaczeń⁵. Rozmiary są porównywalne właściwie tylko z inskrypcjami władców Lagasz, również stylistyka wykazuje cechy wspólne z tekstami Eannatuma i jego następców. Tekst powstał w dialekcie sumeryjskiego z Uruk⁶.

² Cytaty ze źródeł podawane są wg następujących zasad: tekst akadyjski – kursywą, tekst sumeryjski – drukiem rozstrzelonym, logogramy sumeryjskie w tekście akadyjskim oraz znaki o niepewnym odczycie – kapitalikami.

³ Jedna z inskrypcji, traktowana przedtem jako tekst Lugalzagesiego (E. Sollberger, J. Kupper, *Inscriptions royales sumériennes et akkadiennes* (IRSA), Paris 1971, inskrypcja nr IH2a; J. Cooper, *Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions, vol. I: Presargonic Inscriptions* (SARI 1), New Haven 1986, Um 7.2; H. Steible, *Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften* (ASBW) Teil II, Wiesbaden 1982, Lugalzagezi 2) została na podstawie nowego fragmentu przypisana Giszakidu, wcześniejszemu władcy Ummu. Ostatnie wydanie (D. Frayne, *Royal Inscriptions of Mesopotamia – Pre-sargonic Period (2700–2350 B.C.)* (RIME 1), Toronto 2008, E1.12.6.2) uwzględnia natomiast fragment z Oslo zawierający tytułaturę Giszakidu i początkowy fragment tekstu już znanego. Obiekt należy do kolekcji M. Schøyena (dostępny w Internecie, <http://www.nb.no/baser/schoyen>, 11.03.2010) i trudno ustalić dokładne miejsce jego pochodzenia, prawdopodobnie chodzi o samą Ummę. Jest to przypadek szczególnie interesujący, ponieważ pozwala obserwować niepewność interpretacji i tendencje w ocenie postaci Lugalzagesiego, por. P. Charvát, „The Growth of Lugalzagesi’s Empire”, w: *Festschrift Lubor Matouš, vol. 1*, red. B. Hruška, G. Komoroczy, Budapest 1978, 47.

⁴ Żaden władca nie używa podobnego zestawu epitetów, trudno jednak o pewną identyfikację – jak wskazuje wspomniany powyżej przykład inskrypcji RIME 1.12.6.2. Tekst jest poważnie uszkodzony. Z układu wynika, że pierwsza występuje w tytułaturze Inanna, potem także bóstwa lokalne Messag-Unug i (z prawie całkowitej rekonstrukcji) Ningirim oraz Enki. Elementem wskazującym na Lugalzagesiego jest przywołanie Nisaby.

⁵ H. Hilprecht, *The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania. Series A: Cuneiform Texts, vol. I, part II*, Philadelphia 1896, pl. 38–42. Sposób wydania bardzo utrudnia interpretację materialnej formy inskrypcji i znaczenia ofiary.

⁶ Drobniagowa analiza języka i kompozycji tekstu prowadzi do wniosku, że był on pomyślany jako całość literacka. Używane formy gramatyczne występują regularnie i konsekwentnie. Grę relacjami przestrzennymi „Uruk – ka la m – ku r”, „daleko – blisko” należy traktować jako ważny element organizujący tekst, por. C. Wilcke „Ortographie, Grammatik und literarische

Nowych informacji na temat Lugalzagesiego dostarcza pozyskany na rynku antykwarycznym tekst z okresu jego działalności jako ensiego Ummy⁷. Pochodzenie tekstu nie jest znane, ponadto pojawił się w obiegu naukowym bardzo niedawno i publikacje sprzed 1997 roku nie mogą uwzględniać nawet jego istnienia⁸.

Pozycja Lugalzagesiego w historiografii opiera się, obok klasycznej inskrypcji z Nippur, na słynnej relacji Urukaginy o zniszczeniu świątyń dokonany podczas wojny na terytorium Lagasz oraz inskrypcjach Sargona Wielkiego odnoszących się do wojny z miastami sumeryjskimi na południu Mezopotamii⁹. Jednak potencjalnie kluczowym źródłem mogą okazać się odpowiednio zinterpretowane tabliczki administracyjne związane z panowaniem Lugalzagesiego, pochodzące z Zabala, Girsu i Nippur¹⁰.

2. DATOWANIE PANOWANIA LUGALZAGESIEGO

Wszelkie daty bezwzględne podawane w związku z Lugalzagesim mają znaczenie wyłącznie orientacyjne i są oparte na niepewnej chronologii 3. tysiąclecia¹¹

Form Beobachtungen zu der Vaseninschrift Lugalzaggesis (SARI 152-156)", w: *Lingering over Words (Festschrift – W. L. Moran)*, red. T. Abusch, Atlanta 1990, 501.

⁷ Relacjonuje ona działalność fundacyjną Lugalzagesiego w związku z sanktuariami bóstw Dumuzi, Lisi, Nisaby oraz sanktuarium określonego jako e. PA w Ki'an. (RIME 1, 375: „almost certainly a small town in the neighborhood of Giša and Ki'an”).

⁸ Zakupiony przez Muzeum w Jerozolimie na aukcji Christie's w 1997 roku, pierwsza oficjalna publikacja dopiero w RIME 1 z 2008 roku.

⁹ Sargon podaje w nich listę pokonanych miast: Uruk, Ur, (D. Frayne, *Royal Inscriptions of Mesopotamia – Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 B.C.)* (RIME 2), Toronto 1993, RIME 2.1.1.1-6) Lagasz, Ummę, (RIME 2.1.1.1-3) Eninmar (*e₂-nin-mar* „Tempel der Ninmara” miejsce nazywane Guaba w źródłach z Lagasz, J. Bauer, R. Englung, M. Krebernik, *Mesopotamien Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit* (OBO 160/1), Freiburg 1998, 495). W inskrypcjach RIME 2.1.1.1-2 Lugalzagesi wymieniony jest z imienia, w RIME 2.1.1.3 – jako król Uruk. Właściwie cały korpus pochodzi ze starobabilońskich kopii, w większości z dwóch dużych tabliczek zbierających inskrypcje z Nippur: CBS 1397², Ni 3200. Na ogół nie wysuwa się zastrzeżeń co do jakości i wiarygodności kopii.

¹⁰ M. Powell, „Texts from the Time of Lugalzagesi. Problems and Perspectives in Their Interpretation”, *HUCA* 49 (1978); L. Sassmanhausen, „Administrative Documents as a Source of Historiography”, w: *Historiography in the Cuneiform World*, red. T. Abusch, P.-A. Beaulieu, J. Huehnergard, P. Machinist, P. Steinkeller (RAI 45), Bethesda 2001, 451.

¹¹ Chronologia bezwzględna związana jest tradycyjnie z obserwacjami Wenus na tabliczce z okresu Ammisaduqi, dodatkowe informacje związane są z zaćmieniem słońca zanotowanym w Tekstach z Mari oraz danymi dendrochronologicznymi z Aszszur. Ostatnie dane wskazywałyby raczej na tzw. chronologię niską. Niezależnie od tego nie da się uzyskać zadowalającej dokładności w odniesieniu do Okresu Archaicznego, ponieważ prowizorycznie

oraz *Sumeryjskiej liście królów* (SLK)¹². Daty tak uzyskane wskazują na najbardziej prawdopodobne, w ocenie autorów opracowań, rozwiązania. Na etapie układania bezpośredniej chronologii zdarzeń ich stosowanie nie ma jednak uzasadnienia.

3. CHRONOLOGIA ZEWNĘTRZNA

Historię wczesnodynastyczną z trudem można rekonstruować dla poszczególnych miast. Relacje chronologiczne między nimi są jeszcze trudniejsze do uchwycenia. Najbardziej wyraźnym tego przykładem jest właśnie *Sumeryjska lista królów*, której sens chronologiczny raczej wprowadza zamęt, niż porządkuje informacje¹³. Panowanie Lugalzagesiego nakłada się na historię kilku miast, dając okazję do konfrontacji innych znanych źródeł. Niestety, dostępny materiał jest bardzo fragmentaryczny i nie ma gwarancji, że nowo publikowane teksty nie wprowadzą do nich zupełnie nowych postaci, zmieniając założenia, które badacze zmuszeni są teraz przyjmować.

Panowanie Lugalzagesiego jest punktem łączącym historię co najmniej trzech dużych jednostek politycznych południowej Babilonii: Uruk, Ummu i Lagasz. Lokalną potęgą – Uruk – rządili przed nim Lugalkiginedudu, Lugalkisalsi, Urzage (?) i Enszakuszanna, niewiele można jednak powiedzieć o relacjach między nimi (z wyjątkiem dwóch pierwszych, ojca i syna). W Ummie panowała dynastia Enanakale. Ostatnim znanym jej przedstawicielem był Giszakidu, później (nie wiadomo w wyniku jakich zmian) panował najwyraźniej niezwiązany z nimi

---

zrekonstruowana sekwencja władców sięga właściwie tylko do Ur III. Podsumowanie dyskusji RIME 1.4-5.

¹² D. Frayne rezygnuje z Listy i w komentarzu dotyczącym chronologii okresu odnosi się tylko do tekstów gospodarczych (Frayne, *Royal Inscriptions of Mesopotamia*, 13: „The SKL, which in theory ought to give us a chronology of the period, is virtually useless for this purpose”). Nie przeszkadza mu to jednak w jej używaniu, np. pozostawił miejsce dla wszystkich władców Uruk z SLK, co wydaje się niekonsekwentne, na dodatek zastosowane w odniesieniu do jednego tylko miasta.

¹³ Tekst ciągle stanowi ramę dla chronologii 3. tysiąclecia oraz historii politycznej Okresu Wczesnodynastycznego i jako taki jest drobiazgowo analizowany pod kątem wiarygodności i użyteczności, por. P. Steinkeller, „An Ur III Manuscript of the Sumerian King List”, w: *Literatur, Politik und Recht in Mesopotamien. Festschrift für Claus Wilcke*, red. W. Sallaberger, A. Zgoll, K. Volk, Wiesbaden 2003, 267-292; J. Cooper, „Paradigm and Propaganda. Dynasty of Akkade in the 21st century”, w: *Akkad. The First World Empire*, red. M. Liverani, Padova 1993, 19; C. Wilcke, „Genealogical and Geographical Thought in the Sumerian King List”, w: *dumu-e,-dub-ba-a. Studies in Honour of Ake W. Sjöberg*, red. H. Behrens, D. Loding, M. Roth, Philadelphia 1989, 557-571.

Bubu, ojciec Lugalzagesiego¹⁴, i sam Lugalzagesi. Historię Ummy można śledzić w odniesieniu do dziejów Lagasz, od Enannatuma I, Entemeny do panujących w późniejszym okresie Enannatuma II, Enentarzi i Lugalandy. Trzem ostatnim tradycyjnie przypisuje się łącznie nie więcej niż 20 lat panowania¹⁵, Urukagina zaś, zgodnie z własnymi inskrypcjami, powinien być współczesny Lugalzagesiemu¹⁶. Potwierdzona przez inskrypcje współczesność Lugalkignedudu i Enmeteny jest kolejnym elementem łączącym rekonstrukcję historii Uruk względem Lagasz i Ummy. Teksty Lugalzagesiego mogą dostarczyć dodatkowych informacji.

4. LUGALZAGESI A WŁADCY LAGASZ¹⁷

Życie Lugalzagesiego mogło teoretycznie przypadać na panowanie Entemeny, Enannatuma II, Enentarzi, Lugalandy i Urukaginy w Lagasz, jednak rachunki

- ¹⁴ Nie ma zgody co do odczytania imienia ojca Lugalzagesiego zapisywanego znakami U₂.U₂ (Cooper, *Sumarian and Akkadian Royal Inscriptions*, 94: U₂U₂; RIME 1.435: U-U; Bauer [i in.], *Mesopotamien Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit*, 493: U₂.U₂ „oder bu₁₁-bu₁₁, wa₃-wa₃, wu_x-wu_x”); P. Steinkeller podsumowuje tę kwestię w „The Question of Lugalzagesi's Origins”, w: *Festschrift Burkhardt Kienast zu seinem 70. Geburtstag dargebracht*, red. G. Selz (AOAT 274), Münster 2003, 621, przyp. 3, przyjmując formę „Bubu”. Wątpliwości wynikają z braku zadowalającego wyjaśnienia sensu czy etymologii imienia; tradycyjna interpretacja traktuje ten zapis jako wariant imienia bu₃-bu₃ – w tym przypadku interpretowanego jako bu₁₁-bu₁₁; przeciwko niej świadczy zapis U₂-U₂-A, końcowe -a nie pozwala go odczytać jako Bubu. Według D. Edzarda, „Sumerer und Semiter in der frühen Geschichte Mesopotamiens”, w: *Aspects du contact suméro-akkadien* (RAI 9), Geneva 1960, 250, imię mogłoby być semickie.
- ¹⁵ Zupełnie inny rachunek w P. Garelli, J.-M. Durand, H. Gonnet, C. Breniquet, *Le Proche-Orient asiatique. Des origines aux invasions des peuples de la mer*, Paris 1997, 236: „D'Entemena à Lugal-zagesi on compte 5 rois representant vresemblablement 4 générations. Entemena est contemporain de Lugal-kinishe-Dudu d'Uruk, et 4 générations séparent égalment ce dernier de Lugal-zagesi. Elles peuvent totaliser 80 ans, don't 37 seulement sont attestés par des textes datés”. Trudno jednak tych władców Lagasz zaliczyć do 4 następujących generacji, a tym bardziej przypisywać im średnią 20 lat panowania. Większa część zachowanych dat rocznych pochodzi z panowania Entemeny, pozostałe dają się rozdzielić na krótkie panowania trzech jego następców.
- ¹⁶ J. Cooper *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash – Umma Border Conflict* (SANE 2/1), Malibu 1983, 33: „for 18 years from the accession of Enannatum II to the accession of Urukagina”. Liczba ta opiera się na datowaniu tekstów gospodarczych. Pierwszy pozostawił niewiele śladów w tekstach gospodarczych i oficjalnych, jednak na 5 rok jest datowany jeden z listów urzędniczych (Frayne uważa, że liczba jest zaniżona – RIME 1, s.13). Dysponujemy tekstami gospodarczymi poświadczającymi 6 lat dla Enentarzi (właściwie 5 – w pierwszym miesiącu zastąpiony przez Lugalanądę – Bauer [i in.], *Mesopotamien Späturuk-Zeit Frühdynastische Zeit*, 475) i 7 dla Lugalandy (w trakcie 7 roku zastąpiony przez Urukaginę), por. RIME 1.246.
- ¹⁷ Według Cooper, *Reconstructing History*, 31: Enmetena walczył z władcą Ummy o imieniu II. Następnie osiągnął hegemonię nad częścią Sumeru, aż po Uruk, gdzie został zatrzymany przez

dotyczące okresu rządów poszczególnych członków dynastii trudno uznać za pewne. Nie sposób ustalić dokładnych relacji rocznych, kiedy nie są znane ani długości panowania poszczególnych władców, ani rok, którego dotyczą źródła. Wygląda na to, że w rywalizującej z Lagasz Ummie również okresy panowania poszczególnych władców nie były wiele dłuższe, choć informacje o nich są bardziej skąpe niż w wypadku Lagasz. Entemena notuje przejście władzy przez króla o imieniu II¹⁸. Rządy tego władcy Ummy oraz prawdopodobnie późniejszych – Giszakidu i Bubu – powinny obejmować razem pozostałą część życia Entementy i kilkanaście lat, które przypadają razem na jego następców. Nie jest jednak wykluczone, że w tej sekwencji brakuje elementów, zwłaszcza po stronie Ummy. Nie wiemy nic np. o okolicznościach, w jakich zakończyła panowanie w Ummie dynastia Enanakale czy o przebiegu panowania Bubu. Współczesność syna Bubu i Urukaginy jest prawie pewna, pozostaje jednak pytanie, czy Urukagina przejął władzę w Ummie wcześniej od niego czy w podobnym czasie. Konflikt z Lagasz jest jedynym wydarzeniem związanym z Lugalzagesim, które można odtworzyć z zadowalającą dokładnością¹⁹.

5. LUGALZAGESI MIĘDZY SARGONEM I ENSZAKUSZANNĄ

Problem ułożenia relacji czasowych między Sargonem Akadyjskim a Lugalzagesim zostałyby rozwiązany przez ustalenie, jak długo panowali oni równocześnie. Równoległość rządów nie pozostawia wątpliwości, a praktyka podawania dat bezwzględnych (opartych na *Sumeryjskiej liście królów*), według których po 25 latach władzy Lugalzagesiego nastąpiło 56 lat panowania Sargona, jest zwykłym nieporozumieniem. Łączy się to z kwestią pozycji Enszakuszanny na liście władców Uruk, jest on bowiem związany z Sargonem przez dokumenty gospodarcze z Nippur. Zestawienia tych dwóch królów w czasie próbuje dokonać Aage Westenholz, rozważając argumenty związane z *Sumeryjską listą królów*, tekstami Enszakuszanny i długością

Lugalkiginedudu; 33-34: przez 18 lat od wstąpienia na tron Enannatuma II do Urukaginy, należy przyjąć dominację Uruk nad większością Sumeru, która została zapoczątkowana przez Lugalkiginedudu i trwała pod rządami Lugalkisalsi (przyp. do posągu Lugalkisalsi w Girsu wspomnianego przez Gudeę).

¹⁸ RIME 1.9.5.1, iii:28-37.

¹⁹ Ustalenia dotyczące wojny z Lagasz idą za ustaleniami M. Lambert, „La guerre entre Urukagina et Lugalzagesi”, *RSO* 41 (1966), 29-67 oraz Bauer [i in.], *Mesopotamien Späturuk-Zeit Frühdynastische Zeit*, s. 489-494.

życia córki Sargona, Enheduanny²⁰. Wysuwa on propozycję, mającą – jak sam twierdzi – charakter „guess in the dark”, że Sargon podbił Południe około 30. roku życia, po 10 latach samodzielnej władzy w Akadzie, i że panował później około 25 lat²¹.

Sargon ustalił swoją pozycję w północnej Babilonii przed wojną z Sumerem²². Następstwo wydarzeń nie jest jednak jasne również w tym przypadku. Przyjmuje się za najbardziej prawdopodobne, że wojna z Lugalzagesim była punktem przełomowym, po którym nastąpiły dalsze kampanie poza granicami Mezopotamii. Nie wykluczono jednak możliwości, że Sargon prowadził działania na północy przed wojną z Uruk. W końcu inskrypcje dotyczące kampanii na południu wspominają o Mari i Elamie (E2.1.1.1, 2) jak o sprawie przeszłej²³. Przy wczesnej dacie należałoby uznać, że Sargon podbił południowe miasta i nie napotkałszy problemów z tej strony, zaangażował się w dalsze kampanie²⁴. Każda z interpretacji przesuwająca wojnę z południową Babilonią na okres po wyprawach do Mari zakłada, że Lugalzagesi i Sargon właściwie byli sobie współcześni²⁵.

Problematyczność tej sekwencji wydarzeń była kilkakrotnie wskazywana w literaturze przedmiotu. Kłopot stwarza m.in. kwesta tożsamości Urukaginy, władcy Lagasz i przeciwnika Lugalzagesiego, oraz osoby o tym imieniu występującej na steli Manisztuszu²⁶. Następnie, na co zwrócił już uwagę M. Powell, proponując

²⁰ Enheduanna została osadzona na urzędzie kapłanki Nanny w Ur przez Sargona. Poemat *Ninmešarra*, którego autorstwo się jej przypisuje, zawiera aluzje do Wielkiej Rebelii przeciw Naramsinowi (m.in. do postaci Lugal-ane, który z kolei pojawia się obok Iphur-Kisz w tekście RIME 2.1.4.7). Okres sprawowania przez nią urzędu powinien więc obejmować panowanie Rimusza i Manisztuszu oraz trudne do wyliczenia lata panowania Sargona i Naramsina. A. Westenholz („Old Akkadian Period”, w: A. Westenholz, W. Saallaberger *Mesopotamien. Akkade-Zeit und Ur III-Zeit* (OBO 160/3), Freiburg 1999, 35) szacuje ten okres na ok. 50 lat. Argument ten jest nieco problematyczny, ze względu na dużą niepewność co do autorstwa Enheduanny.

²¹ Westenholz, „Old Akkadian Period”, 35.

²² Podobnie Westenholz: „It does appear that Sargon on the eve of his war with Lugalzagesi was in the secure possession of Northern Babylonia”, tamże, 36.

²³ Inskrypcje dotyczące Elamu zawierają ograniczoną tytulaturę (lugal kiš, sag-giš-ra nim^{ki} bez tytułu kapłana pa-šeš boga Anu czy ensi Enlila). Choć z drugiej strony nie wiadomo, kiedy i przez kogo inskrypcje przeznaczone dla Nippur były układane, bo może wszystkie w podobnym okresie (por. P. Michałowski, „Memory and Deed: the Historiography of the Political Expansion of the Akkad State”, w: *Akkad. The First World Empire*, red. M. Liverani, Padova 1993, 69-90).

²⁴ I. Diakonoff, „Early Despotism in Mesopotamia”, w: *Early Antiquity*, red. I. Diakonoff, Chicago 1991, 85 – oryginalny pomysł na rzecz późnego datowania walki Sargona z południem: „Apparently, Sargon started by expanding his authority over Upper Mesopotamia, possibly reaching all the way to the Mediterranean. He then offered Lugalzagesi a family alliance. When Lugalzagesi refused, Sargon resorted to military action and quickly defeated his adversary”.

²⁵ Z taką wersją nie zgadza się *Sumeryjska legenda Sargona*, która pokazuje Lugalzagesiego jako panującego przed dojściem Sargona do władzy, współczesnego jego poprzednikowi.

²⁶ M. Powell, „The Sin of Lugalzagesi”, *WZKM* 86 (1996), 310; podsumowanie dyskusji o Urukaginie; dodatkowym argumentem jest imię Engilsa, ojca Urukaginy, z Obelisku Manisztuszu, które pojawia się również w tekstach z archiwum Ba'u.

oryginalną rekonstrukcję końca panowania Lugalzagesiego²⁷, prawdopodobne jest utożsamienie Meskigala, ensiego Adab znanego z tekstów Lugalzagesiego, z osobą wymienioną w tekście Rimusza²⁸. Imiona Urukagina oraz Meskigala powtarzają się w podobnych okolicznościach²⁹. Kontrowersyjna propozycja Powella rozwiązywałaby problem datowania w tekstach gospodarczych z Zabala, paleograficznie podobnych do tych datowanych na 7. i 8. rok panowania Lugalzagesiego, w których występują nieprzypisane żadnemu władcy lata 29. i 30. Warta rozważenia jest wówczas sugestia, że są to teksty datowane panowaniem Sargona³⁰.

Kolejność władców w Uruk musi być rozpatrywana z uwzględnieniem związku między Enszakuszanną a Sargonem. Ten sam urzędnik o rzadkim imieniu Urrani, występuje na tabliczkach gospodarczych datowanych wyraźnie na ich panowanie³¹. Właściwie też nie ma (poza *Sumeryjską listą królów*) powodu, by przyjąć twierdzenie przeciwne³². Margines zaproponowany przez Aage Westenholza wydaje się przesadzony: 40 lat to właściwie najdłuższy okres, kiedy jedna osoba mogłaby sprawować jeden urząd³³. W tej sytuacji rządy Enszakuszanny powinny przypadać pomiędzy panowaniem Lugalkisalsi a Lugalzagesiego. Przyjmowanie na tej podstawie wniosku, że Lugalzagesi panował „kilka generacji później” niż Enszakuszanna, jest trudne do utrzymania³⁴.

²⁷ Tamże, 309: Lugalzagesi rządzi równolegle do Sargona i zostaje pokonany pod koniec panowania króla z Akadu przez młodego Rimusza. Rekonstrukcja ta może budzić zastrzeżenia szczegółowe, nie jest jednak wykluczona. Pokazuje to, jak bardzo chronologia Lugalzagesiego jest niepewna.

²⁸ Udział Rimusza jest tu wątkiem pobocznym, tak więc nowa lektura *Sumeryjskiej listy królów* nie wpływa na sens tego rozwiązania (RIME 1.247: „Powell’s conclusion has been considerably bolstered by the publication by Steinkeller of an apparent Ur III manuscript of the Sumerian King List in which the name of the king Maništušu appears immediately after that of Sargon”).

²⁹ Powell, „Sin of Lugalzagesi”, 311.

³⁰ Nie powinny one należeć do żadnego z ostatnich władców Ummy – chronologia władców Lagasz nie zostawia ani dla Bubu, ani dla Giszakidu miejsca na trzydziestoletnie panowanie. Dopuszcza taką możliwość D. Frayne (RIME 1, 13): „The lower numbered dates could come from the time of Lugal-zage-si (...), and the higher dates from the reign of Sargon, assuming that Sargon conquered Zabala around 29th year of his reign”. Z drugiej strony, nieopublikowane jeszcze teksty z Ummy z podobnym datowaniem prawdopodobnie sugerują konkurencyjne rozwiązanie tej sprawy (informacja przekazana osobiście przez Salvatore Monaco, pracującego obecnie nad ich tłumaczeniem).

³¹ Por. T. Maeda, „King of Kish”, *Orient. Reports of the Society for Near Eastern Studies in Japan* 17 (1981), 1-17.

³² A. Westenholz, *Literary and Lexical Texts and the Earliest Administrative Documents from Nippur* (OSP 1), Malibu 1975, 5.

³³ Por. Maeda, „King of Kish”, 6: „However, if we compare the length of a person’s service in a profession in Ur III period, 40 years seems to be too long for one person to be engaged in the same profession”.

³⁴ L. Sassmannhausen „Sumerians and »Akkadians« in the Akkadian Period”, w: *Ethnicity in Ancient Mesopotamia. Papers Read at the 48th Rencontre Assyriologique Internationale, Leiden,*

Nie jest to jedyny element łączący Enszakuszannę i Sargona. Jedna z dat rocznych z Nippur podaje rok, w którym Enszakuszanna pokonał Akad³⁵. Zwykle interpretuje się go jako potwierdzenie faktu, że miasto miało duże znaczenie polityczne i poważne związki z Kisz przed Sargonem³⁶. Konflikt zakończył się wprawdzie porażką Akadu, jednak pokonane miasto zajmowało w nim miejsce obok Kisz. Taki wzrost jego znaczenia jest pewny dopiero za Sargona. Co więcej, Ignace Gelb potwierdzał, że grafia z czasów Enszakuszanny przypomina tę z tekstów datowanych na czasy króla Akadu³⁷.

Czy w tej sytuacji należy uznać Enszakuszannę za bezpośredniego poprzednika Lugalzagesiego? Wydaje się to bardzo prawdopodobne. Jest to hipoteza prawie niemożliwa do potwierdzenia przy obecnym stanie źródeł, mimo że nadaje ona rekonstrukcjom późnego Okresu Wczesnodynastycznego pewnej spójności. Rozdzielanie panowania Enszakuszanny, Lugalzagesiego i Sargona opiera się przede wszystkim na kolejności w *Sumeryjskiej liście królów* i braku innych informacji. Wprawdzie szacunki pozostawiają margines rzędu kilku czy kilkunastu lat, co nie wyklucza innych władców pomiędzy nimi, nie było chyba jednak czasu na zasadnicze zmiany sytuacji politycznej czy długie panowanie. Dosyć bogate w wydarzenia rządy Enszakuszanny i tak stanowiłyby dla Lugalzagesiego bezpośredni punkt odniesienia. Możliwe więc nie tylko, że kariera ensiego Ummy rozwijała się równoległe do rosnącej siły Sargona, ale że przejął on zarówno tytuł, jak i konflikt z Akadem po poprzedniku w Uruk³⁸. Jeszcze dalej idzie J. Bauer, twierdząc nie tylko, że ci dwaj władcy byli sobie współcześni, ale sugerując bezpośredni związek rodziny Lugalzagesiego z Enszakuszanną i wpływ tego ostatniego na osadzenie

---

1-4 July 2002, red. W.H. van Soldt we współpracy z R. Kalvelagen i D. Katz, Leiden 2005, 336; istnieje wprawdzie inna możliwość – zaproponowane 40 lat to dość czasu, aby po śmierci Enszakuszanny władzę zdobył Lugalkignedudu itp. Jest to jednak nieprawdopodobne ze względu na kilka danych, m.in. grafikę tekstów oraz fakt, że Lugalzagesi podejmuje tytuł Enszakuszanny.

³⁵ Rok ag-[g]a?-de₃ 'ki' TUN₃XKAR bi₂-'si₃-ga' wg Westenholz, *Literary and Lexical Texts*, 115; wcześniej jedyną podstawą datowania Enszakuszanny była *Sumeryjska lista królów*.

³⁶ Źródła starobabilońskie przekazują tradycję, według której Akad został założony przez Sargona. Westenholz twierdzi, że na początek istnienia miasta przed okresem akadyjskim wskazywałaby pisownia imienia jego bóstwa opiekuńczego, boga Ilaba – DINGIR-a-ba₄. Znak PISAN używany w wartości ba₄ był powszechny w Okresie Fara, ale później ta wartość występuje wyjątkowo (*Old Akkadian Period*, 31, przyp. 66).

³⁷ Za: T. Maeda, „Royal Inscriptions of Lugalzagesi and Sargon”, *Orient. Reports of the Society for Near Eastern Studies in Japan* 40 (2005), 21.

³⁸ Warto zwrócić uwagę na to, że dedykacja Lugalzagesiego jest najbardziej rozbudowanym przykładem formy (wielokrotne inskrypcje królewskie na kamiennych naczyniach), jaką posługuje się również Enszakuszanna; także korpus tekstów z Nippur (Westenholz, *Literary and Lexical Texts*) sugeruje, że Lugalzagesi, Sargon i Enszakuszanna należą do tej samej epoki.

Bubu w Ummie³⁹. Jest to tylko przypuszczenie, dotyczące innego kluczowego problemu tej epoki – podstawy praw Lugalzagesiego do władzy w Ummie i Uruk.

6. CHRONOLOGIA WEWNĘTRZNA PANOWANIA

W interpretacji problemów z chronologią poszczególnych miast pomogłoby ustalenie sekwencji zdarzeń w trakcie panowania samego Lugalzagesiego, w tej chwili dalekie jest to jednak od jednoznaczności. Ramy dla panowania Lugalzagesiego wyznacza 25 (34) lat⁴⁰ przypisanych mu w *Sumeryjskiej liście królów*. Wyrażanie pewności, że odzwierciedla to długość panowania, jest jednak aktem raczej wiary niż wiedzy. Nie ma innych danych, ale liczba ta może równie dobrze przekazywać nieznaną i odpowiadającą prawdzie tradycję, jak również wynikać z kompilacji źródeł, które są nam częściowo dostępne. Panowanie Lugalzagesiego można jednak uchwycić dokładnie w kilku momentach dobrze poświadczonych przez źródła. Jednak ich relacja względem siebie nie jest oczywista i właściwie tylko początek i koniec można wskazać jednoznacznie. Rozmieszczenie na niej pozostałych wydarzeń wymaga zajęcia stanowiska odnośnie do przedstawionych kwestii spornych, z których kilka tylko przedstawiono poniżej.

7. PRZEJĘCIE WŁADZY PO OJCU BUBU I RZĄDY W UMMIE

Wyjściowy stan urzędów Lugalzagesiego można wywnioskować na podstawie tytułatury ojca, dwukrotnie wymienionego w inskrypcjach syna⁴¹. Nie rozwiązuje to jednak problemu, skąd rodzina wzięła się w Ummie i jak długo Bubu sprawował urząd ensiego. Zmiana mogła nastąpić w okresie panowania Lugalandy w Lagasz, nie można jednak jednoznacznie określić momentu przekazania władzy, zwłaszcza

³⁹ Bauer [i in.], *Mesopotamien Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit*, 493: „Es wäre denkbar, dass dieser U₂.U₂ von Enšagkušna in Umma eingesetzt worden ist”.

⁴⁰ Zdecydowana większość redakcji *Sumeryjskiej listy królów* zgodnie wymienia Lugalzagesiego jako jedyne go króla trzeciej dynastii z Uruk panującego przez 25 lat. Jedna kopia pomija Lugalzagesiego i nie wymienia wcale III dynastii z Uruk. Jedna wersja z Nippur podaje 34 lata panowania (za *Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (www.etcs1.ox.ac.uk), 12.05.2010).

⁴¹ RIME 1.12.7.1 oraz RIME 1.14.20.1.

że nie ma pewności, czy Bubu był bezpośrednim następcą Giszakidu w Ummie. Jako niezależny władca Lugalzagesi miał czas na działalność fundacyjną, choć raczej na niewielką skalę. Można ponadto uchwycić rok 7. i 8. pełnienia funkcji ensiego⁴². Prowokuje to do postawienia istotnej dla chronologii kwestii – możliwości jednoczesnego pełnienia roli ensiego i lugała w dwóch miastach – sprowadzającej się do pytania, czy teksty określające Lugalzagesiego jako *en si* albo *lu ga l* (lub *lu₂ un u g^{ki}-ga* „człowieka z Uruk”) wykluczają się chronologicznie⁴³. Relacja semantyczna tytułów jest obiektem stałej dyskusji w historiografii Okresu Wczesnodynastycznego i jako taka nie pozwala na rozstrzygnięcie⁴⁴.

8. KONFLIKT Z LAGASZ

Bogata dokumentacja, głównie teksty gospodarcze, pozwala na rekonstrukcję wojny z Lagasz niemalże miesiąc po miesiącu⁴⁵. Daje to potencjalnie wgląd w 7–8 lat panowania Lugalzagesiego – jeśli przyjmiemy, że był on „człowiekiem z Uruk”, który wojnę rozpoczął i zakończył. W jednym z dokumentów występuje „człowiek z Uruk” wymieniony z imienia Lugal-TAR⁴⁶. Przy tak szczegółowych danych klu-

⁴² Nic nie wskazuje na to, by był to całkowity okres jego panowania zakończony przejściem władzy przez Sargona, por. RIME 1.13 „The lower numbered dates could come from the reign of Lugal-zage-si who, according to our understanding was able to hold Zabala for about 7 years.”

⁴³ G. Hackman, *Sumerian and Akkadian Administrative Texts, from Predynastic Times to the End of the Akkad Dynasty* (BIN 8), New Heaven 1958, teksty 26 i 82.

⁴⁴ Różnica między tytułami *en si* i *lu ga l* stanowi jeden z klasycznych problemów historiografii Okresu Wczesnodynastycznego. Przekonująca jest propozycja Steinkellera, który widzi w nich dwa praktycznie równorzędne tytuły, podkreślając jednak inny aspekt władzy – religijny (władca przedstawicielem boga, który pozostaje formalnie *lu ga l*), w przypadku *en si e go*, i świeckie przywództwo *lu ga la*, zob. P. Steinkeller, „On Rulers, Priests and Sacred Marriage: Tracing the Evolution of Early Sumerian Kingship”, w: *Priests and Officials in the Ancient Near East: Papers of the second Colloquium on the Ancient Near East – the City, and Its Life*, red. K. Watanabe, Heidelberg 1999, 112; D. Edzard proponuje rozwiązanie problemu braku imion własnych z elementem *en si* („Problemes de la royauté dans la periode présargonique”, w: *Le Palais et la Royauté (Archéologie et Civilisation)*, red. P. Garelli, Paris 1974, 147), podkreślając rolę tradycji dynastycznej miasta, - *en* był związany z Uruk, w Lagasz była skłonność do tytułu *en si*, gdzie był to odpowiednik *lu ga la*. W języku potocznym dalej jednak funkcjonował *lu ga l*, co widać w onomastyce – imiona z *lu ga l* są w Lagasz bardzo popularne.

⁴⁵ 5 fromuł miesięcznych związanych z wojną, Lambert, „La guerre entre Urukagina et Lugalzaggesi”, 30-33.

⁴⁶ Nik 1 135, w: G. Selz, *Die Altsumerischen Verwaltungstexte aus Lagash, Teil I: Die Altsumerischen Wirtschaftsurkunden der Eremitage zu Leningrad* (FAOS 15/1), Stuttgart 1989, 352-353.

czową kwestią chronologiczną jest również przyjęcie bądź odrzucenie utożsamienia go z Lugalzagesim. Odrzucenie potencjalnie odwraca interpretację tego okresu i traktowane jest z rezerwą jako słabo uzasadnione. Lugal-TAR to postać zupełnie nieznana z innych źródeł, jednak jeśli w 8. roku Urukaginy był w Uruk król inny niż Lugalzagesi, miałyby to zasadnicze konsekwencje dla chronologii jego panowania⁴⁷. Przyjęcie tradycyjnej interpretacji skutkuje oczywiście mniejszą liczbę spekulacji, np. na temat powodu zaangażowania się Uruk w wojnę z Lagasz, jednak sama możliwość przeprowadzenia tak zasadniczej zmiany ilustruje stopień naszej niewiedzy.

9. PRZEJĘCIE WŁADZY W URUK

Dedykacja naczyń z inskrypcją w Nippur i ewentualna związana z nią ceremonia przypadała zapewne na czas po ustabilizowaniu kontroli nad Uruk. Wskazują na to tytuły oraz zawartość inskrypcji. Rok, w którym Lugalzagesi otrzymuje władzę królewską (n [a m - l u g a l] š u - b a - t i, jeżeli rzeczywiście taka rekonstrukcja jest prawidłowa), powinien przypadać po faktycznym przejściu władzy w Uruk, jako że, jakkolwiek interpretować jego treści (n a m - l u g a l u n u g^{ki} - g a ?, n a m - l u g a l k a l a m - m a ?), jego podstawą była władza w Uruk. Jeżeli ten rok nastąpił bezpośrednio po przejściu władzy, mogła istnieć wcześniejsza relacja między Nippur a Uruk, która pozwoliłaby nowemu władcy szybko zdobyć poparcie kapłanów Enlila. Przynajmniej postać dat rocznych Enszakuszanny na nią jeszcze nie wskazuje. Musiał to być w każdym razie rok następujący po wydarzeniu na tyle wyrazistym dla administracji w Nippur, że mogła na jego podstawie datować dokumenty.

10. KONIEC PANOWANIA

Najpewniejszym epizodem panowania Lugalzagesiego jest jego zakończenie, dokładnie opisane w inskrypcjach Sargona. Pytanie tylko, czy kolejność relacji od-

⁴⁷ Bauer [i in.], *Mesopotamien Späturuk-Zeit und Frühdynastische Zeit*, 493; na pewno nie jest to trybut, jak sugerował przy tej okazji G.J. Selz, „Enlil und Nippur nach präargonischen Quellen”, w: *Nippur at the Centennial*, red. E.M. de Jong, Philadelphia 1992, 208: „Urukagina (...) war Uruk tributpflichtig”. Chodzi tutaj o małą ilość, przeznaczoną do indywidualnego użytku.

zwierciadła wagę czy następstwo wydarzeń i czy w ogóle można na jej podstawie dokładnie określać przebieg wojny. Najważniejszym jej elementem było pokonanie Ur i Uruk. Oprócz tego występują w tekstach Sargona Eninmar-Lagasz i Umma⁴⁸. Lugalzagesi został schwytany w trakcie walki – to podkreślają wszystkie teksty go wymienające. Jednym z najbardziej malowniczych motywów związanych z tą wojną jest pozostawienie w jarzmie⁴⁹ Lugalzagesiego u bramy Enlila⁵⁰. Informacja ta pojawia się w dwóch inskrypcjach⁵¹. Nie ma chyba powodu, by podawać w wątpliwość tę część historii. Byłoby to zresztą zachowanie zgodne z ówczesnym sposobem traktowania jeńców⁵². Inskrypcje opisujące tę sytuację pochodzą z Nippur, trudno więc przypuszczać, aby nie zgadzały się wprost z tym, czego mieszkańcy miasta byli świadkami.

PODSUMOWANIE

Większość problemów wskazanych powyżej jest trudna do rozstrzygnięcia przy obecnym stanie zachowania źródeł. W przypadku chronologii wewnętrznej panowania, wydarzenia można ułożyć w kilka spójnych, choć diametralnie się od siebie różniących sekwencji. Rozstrzygnięcie problemu na rzecz jednej z nich miałyby zapewne poważne konsekwencje dla chronologii czasu przejściowego między okresem wczesnodynastycznym i akadyjskim. W tej chwili natomiast wydaje się uzasadnione skrócenie tradycyjnej chronologii końca okresu wczesnodynastycznego, opartej na *Sumeryjskiej liście królów* (a raczej zasugerowanej jej

⁴⁸ Zmienna kolejność. RIME 2.1.1.1-3.

⁴⁹ O konstrukcji tego urządzenia można powiedzieć tyle, że było z drewna, a termin odnosi się do różnego rodzaju urządzeń związanych z zasuwaniami, ryglowaniem; *CAD* Š2, 408-411 akk. *šigaru* „1. part of a lock (probably the bolt or bar); 2. neck stocks (from OAK on; Sum lw; wr. syll. and GIŠ.SI.GAR)”; podobna frazeologia np. Samsuiluna (YOS 9 35 iii I 19) ^{giš}si-gar gu₂[du-a-ta] nam-mi-ni-in-tum₂; akk. *ina* ^{giš}SI.GAR *urašsumma*.

⁵⁰ Sposób potraktowania Lugalzagesiego nasuwa skojarzenie z treścią prośby Urukaginy – ^dnisaba-ke₄ / nam-dag-bi / gu₂-na he₂-il₂-il₂; por. H. Hirsch, „Die »Sünde« Lugalzagesis”, w: *Festschrift für Wilhelm Eilers*, red. G. Wiessner, Wiesbaden 1967, 104: „tatsächlich seine Sünde »auf seinem Nacken getragen habe«”.

⁵¹ RIME 2.1.1.1; tekst uszkodzony, ale łatwy w rekonstrukcji: sum.: luga[1-za₃-ge-si] / [lugal / unu^{ki}-ga-da / ^{giš}tuku[1 / e-] d[a- sig₃] / ^{re}-ga-dab₅ / ^{giš}si-gar-ta / ka₂-^den-lil₂-la₂-še₃ ^{re}-de₆; akad.: *lugal-za₃-ge-si* / LUGAL' / [UN]u^{ki} / *in* REC 169 / šu.DU₈.A / *in* SIG.GAR-*rim*₃ / a-na ka₂ / ^den-lil₂ / u-ru-uš₂; tłum. D. Frayne'a: „captured Lugal-zage-si, king of Uruk in battle and led him off to the gate of the god Enlil in the neck stock” oraz RIME 2.1.1.2 w podobnej formie.

⁵² A. Westenholz dodaje jeszcze, że król Uruk był zapewne, zgodnie z tym, co wiadomo o traktowaniu jeńców, pokazany nagi („Old Akkadian Period”, 36).

wizją historii). Źródła dotyczące epoki Lugalzagesiego pozwalają traktować go jako bezpośredniego następcę Enszakuszanny, władcę współczesnego Sargonowi, i sugerują odmienny kierunek interpretacji wczesnodynastycznej sekwencji władców.

Niewykluczone, że część z omawianych problemów może zostać rozwiązana dzięki informacjom pochodzącym z nowych tekstów. Nadzieja ta ma w tym konkretnym przypadku poważne podstawy. Trwają obecnie prace nad publikacją wielu tekstów sumeryjskich, wykluczonych dotychczas z obiegu naukowego ze względu na niepewne pochodzenie. Między innymi przygotowywana jest do publikacji duża grupa tabliczek z wczesnodynastycznej Ummy, które mogą w poważny sposób zmienić istniejącą sekwencję władców⁵³. Zanim teksty się ukażą, trudno powiedzieć, jak daleko idące będą to zmiany. Możliwe jednak, że porządkując chronologię panowania Lugalzagesiego, okażą się one kluczowe dla historii całego Sumeru przed podbojem Sargona.

THE CHRONOLOGY OF LUGALZAGESI'S REGIN.
SOME PROBLEMS OF HISTORY OF BABYLONIA
IN THE LATE EARLY DYNASTIC PERIOD

Summary

Lugalzagesi, king of Uruk and ruler of Umma, is one of the best known figures in the Early Dynastic history, famous for his ultimate defeat by the Sargon of Akkade. Sources related to Lugalzagesi allow to reconstruct relatively detailed account of his reign, but some major chronological questions remain unsolved. The paper explores the possible explanations of the sources and their consequences for the relative chronology of the entire southern Babylonia at the end of Early Dynastic period, as the reign of Lugalzagesi was closely related to major of political entities in the region – Uruk, Umma and Lagaš. It appears that some chronological sequences should probably shortened in the light of available evidence, however, it is hardly possible to choose between alternative options without new texts.

⁵³ Źródłem tej informacji jest referat wygłoszony podczas Rencontre Assyriologique Internationale w Barcelonie (26.07.2010 r.) przez Salvatore Monaco, który przygotowuje wydanie tekstów w ramach serii *Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology*.